

«Των δικών μας νεκρών η τέφρα πετάχτηκε»: Το πένθος ως αίτημα για δικαιοσύνη, από την Αντιγόνη του Σοφοκλή ως το συλλογικό τραύμα των Τεμπών²

DOI στην Αγγλική μετάφραση του άρθρου *Systemic Thinking & Psychotherapy*, 28, 36-48.

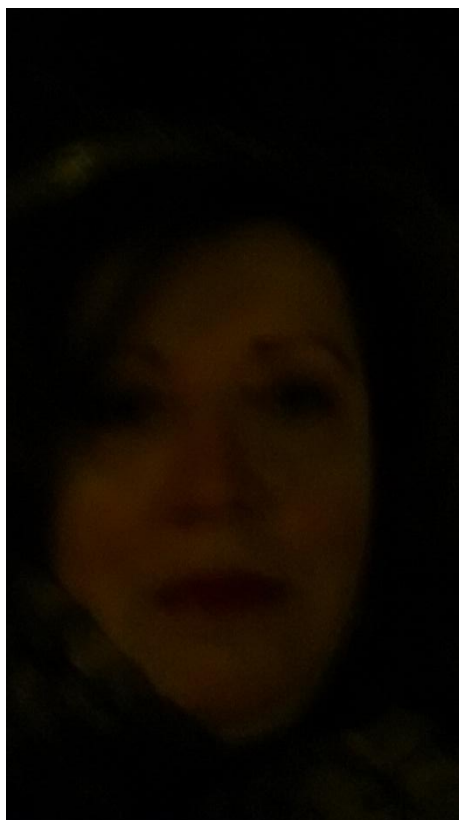
<https://doi.org/10.82070/SYST20262807>

Ευαγγελία Ανδριτσάνου, MPhil, Ψυχοθεραπεύτρια ατόμου – ομάδας – οικογένειας

Διεύθυνση: Σπ. Μερκούρη 27, 11636 Αθήνα

Τηλέφωνο: 6974728691

E-mail: evangean@gmail.com

Περίληψη:

² Μια πρώτη μορφή του παρόντος άρθρου παρουσιάστηκε στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ψυχική Υγεία της Γυναίκας (Αθήνα 28-30 Νοεμβρίου 2025).

Η πολύνεκρη σύγκρουση των δύο αμαξοστοιχιών στα Τέμπη στις 28/2/2023 έχει χαρακτηριστεί συλλογικό τραύμα. Η κρατική διαχείρισή της αγνόησε τις ψυχικές ανάγκες των επιζώντων και των οικογενειών των θυμάτων, με αποτέλεσμα τον επανατραυματισμό των ατόμων, των οικογενειών και της κοινότητας. Τα αναπάντητα ερωτήματα πλήττουν στον πυρήνα της την υπόσταση του ανθρώπου ως πολίτη. Η δήλωση μιας μητέρας θύματος, «Των δικών μας νεκρών η τέφρα πετάχτηκε», συμπυκνώνει το συλλογικό βίωμα της κατάλυσης ενός άγραφου δικαίου που συνδέεται με τον ψυχικό δεσμό. Στην «Αντιγόνη» του Σοφοκλή το σώμα του Πολυνείκη ορίζεται από την εξουσία ως «μη πενθήσιμο» (J. Butler). Ζητώντας δικαιοσύνη για τον νεκρό και απόδοση αξίας στον δεσμό η Αντιγόνη μετατρέπεται σε πολιτικό υποκείμενο. Με παρόμοιο τρόπο οι συγγενείς των θυμάτων των Τεμπών προσβλέπουν στην απονομή δικαιοσύνης, για να μπορέσουν να πενήσουν, ανακτώντας το ψυχικό αντικείμενο με την επαναφορά του σε μια συνθήκη πενθησιμότητας για την πολιτεία.

Λέξεις-κλειδιά: συλλογικό τραύμα, συλλογικό πένθος, επανατραυματισμός, ψυχικός δεσμός, πενθησιμότητα, κρίση νοήματος, βιοπολιτική, ανθρώπινα δικαιώματα

Η σύγκρουση των δύο τρένων στα Τέμπη ως συλλογικό τραύμα:

Ξεκινώ με τη διευκρίνιση ότι κανείς δικός μου δεν επέβαινε στα δύο τρένα που συγκρούστηκαν στα Τέμπη. Γνωρίζω κάπως μια οικογένεια που έχει συγγένεια με μία φοιτήτρια που χάθηκε εκείνη τη νύχτα. Τα παιδιά μου ωστόσο είχαν τις ηλικίες των νεότερων από τα θύματα – με τη λέξη «θύματα» αναφέρομαι εξίσου στους νεκρούς, στους επιζώντες αλλά και στους πενθούντες.

Αισθάνθηκα αναγκαίο να ξεκινήσω από τα παραπάνω, καθώς η σύγκρουση των δύο αμαξοστοιχιών στις 28/2/2023 αποδεικνύεται ένα ζήτημα εξαιρετικά οδυνηρό και σύνθετο που αγγίζει πολλές πτυχές της ύπαρξης όλων μας.

Από δύο τυχαία δείγματα από τον Τύπο και το Διαδίκτυο μπορεί κανείς να διαπιστώσει πόσο σύντομα μετά στη σύγκρουση των δύο τρένων αποδίδονται στο συμβάν τα χαρακτηριστικά ενός «συλλογικού τραύματος»:

Είναι τέτοιο το μέγεθος της τραγωδίας στα Τέμπη, που οι συνέπειές του εξαπλώνονται πέρα από τις οικογένειες των θυμάτων και αγγίζουν την κοινωνία ολόκληρη. Το ατομικό τραύμα μετατρέπεται σε συλλογικό.³

Στον Ελλαδικό χώρο τραυματικές εγγραφές στην συλλογική μνήμη συνιστούν η Μικρασιατική καταστροφή, η Κατοχή, ο Εμφύλιος, το Κυπριακό, η οικονομική κρίση, οι πυρκαγιές και οι πλημμύρες των τελευταίων ετών και φυσικά τα Τέμπη.⁴

Ο όρος «ψυχικό τραύμα» προϋποθέτει ότι το άτομο έχει επιζήσει από τη συνθήκη που το τραυμάτισε. Κατ' επέκταση, ο όρος «συλλογικό τραύμα» σημαίνει ότι είμαστε όλοι επιζήσαντες ενός γεγονότος που μας έφερε αντιμέτωπους με μια απειλή πολύ απροσδόκητη, εκτεταμένη και «αδιανόητη» - ο τελευταίος αυτός χαρακτηρισμός χρησιμοποιείται επανειλημμένα στον δημόσιο λόγο για το συμβάν. Ρωτώντας ανθρώπους διαφόρων ηλικιών, διαπίστωσα ότι ήδη από τις πρώτες αναφορές στις ειδήσεις, είχαμε

³ Τριανταφύλλου (2023)

⁴ Καραθάνου (2023)

όλοι την αίσθηση ότι το συγκεκριμένο γεγονός κατέλυσε τη συνέχεια του χρόνου και οδήγησε σε κρίση νοήματος τους ανθρώπους, όχι μόνο όσους εμπλέκονταν άμεσα ή έμμεσα αλλά και τη μεγάλη πλειονότητα όσων παρακολουθούμε τα γεγονότα από μακριά. Μια νέα γυναίκα 19 χρονών που έχασε τις κολλητές φίλες της στα Τέμπη το εκφράζει με μεγάλη σαφήνεια:

Πιστεύω ότι η ζωή αυτών που έχουν μείνει πίσω χωρίζεται στο πριν και στο μετά. Και εν γένει όλης της Ελλάδας [...] Θεωρώ πάρα πολύ δύσκολο να θυμηθώ πώς ήμουν πριν, πώς έβλεπα τον κόσμο πριν, πώς ένιωθα για τη χώρα μου πριν, σε τι πίστευα.⁵

Ενώ η μητέρα μιας 19χρονης που σκοτώθηκε υπογραμμίζει με λόγο πιο αγωνιστικό την κατάλυση του τρόπου με τον οποίο υπήρχε ως τότε:

Παλεύοντας να επιβιώσω και να εκπαιδεύσω τα παιδιά μου όπως το σύστημα ήθελε και βόλευε, δεν έβλεπα μπροστά μου τη ζοφερή αλήθεια [...] Με τύφλωνε ο φόβος κι η ανασφάλεια, μαζί με την επίπλαστη τελικά ανάγκη ότι πρέπει να ανήκω σ' αυτή τη συγκεκριμένη κοινωνία που μου σερβίρουν. Τα παιδιά μας [...] απλά θ' αποτελούνε πιόνια ενός αδηφάγου συστήματος.⁶

Ο βίαιος θάνατος 57 ανθρώπων και ο τραυματισμός 140 άλλων στα Τέμπη έχει χαρακτηριστεί και «εθνικό τραύμα» από επίσημα και ανεπίσημα χείλη. Σύμφωνα με τον Neal,⁷ ένα εθνικό τραύμα δεν γίνεται να αγνοηθεί από τους πολίτες μιας χώρας και οδηγεί πάντοτε σε συναισθήματα και συμπεριφορές άγχους, θυμού, θλίψης και φόβου, σε ιδιωτικό και συλλογικό επίπεδο, συναισθήματα που δεν οφείλονται μόνο στις οδυνηρές συνέπειες του γεγονότος αλλά, σε πολύ μεγάλο βαθμό, στην υπαρξιακή διάστασή του, στην κρίση νοήματος που προκαλεί.

Ο Kai Erikson⁸, που πρώτος διατύπωσε έναν ορισμό του συλλογικού τραύματος, υπογραμμίζει την ανάγκη, έπειτα από ένα τέτοιο τραύμα να συνδεθούμε με τους άλλους, εκείνους που βίωσαν επίσης την κοινή απειλή, να ανασυγκροτήσουμε από κοινού ένα νόημα.

Συλλογικό πλήγμα στην αίσθηση νοήματος:

Μια παρόμοια ανάγκη για σύνδεση και νοηματοδότηση με οδήγησε να οργανώσω ένα στρογγυλό τραπέζι για την πολύνεκρη σύγκρουση στα Τέμπη ως συλλογικό τραύμα στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ψυχική Υγεία της Γυναίκας παρά τη φόρτιση, την πολυπλοκότητα και τη δυσκολία του συγκεκριμένου θέματος, το οποίο βρίσκεται ακόμα και σήμερα εν εξελίξει.

Οι περιγραφές της φρίκης των πρώτων λεπτών μετά τη σύγκρουση, οι αφηγήσεις για την αλληλεγγύη και την αλληλοβοήθεια που επικράτησαν εκείνη την ώρα, οι μαρτυρίες των επιζώντων και των συγγενών των θυμάτων γεννούσαν μέσα μου συνταρακτικά συναισθήματα. Ο θόρυβος από τους κομματικούς διαξιφισμούς, από τα αλληπάλληλα επεισόδια με πραγματογνωμοσύνες, τεχνικές εκθέσεις, πολιτικές αποφάσεις, οι

⁵ Psil (2025)

⁶ Babis Koulouras (2025)

⁷ Neal (1998), Bodnar (1998)

⁸ Erikson (1991), Muldoon (2024)

ανακριτικές, εξεταστικές και δικαστικές περιπέτειες, οι δημόσιες διαμαρτυρίες, αλλά και τα ντοκιμαντέρ, τα βιβλία, τα τραγούδια, τα θεατρικά δρώμενα, οι ταινίες, οι παραστάσεις, μου προκαλούσαν την αίσθηση ότι βυθίζομαι στον ωκεανό, δεν ήξερα αν θα κατάφερα να ξανανέβω στην επιφάνεια. Ο Laub⁹, ο οποίος μελέτησε σε βάθος τη συμμετοχή του ακροατή στην συγκρότηση της μαρτυρίας ενός συλλογικού τραυματικού γεγονότος, χαρακτηρίζει αυτό που συμβαίνει στον ακροατή «εσωτερικό πεδίο μάχης». Πράγματι ανάλογο ήταν και το δικό μου βίωμα, ενώ παράλληλα στο νου μου ερχόταν η εικόνα μιας Λερναίας Ύδρας (Πίνακας 1).

«Πενθησιμότητα»: η κοινωνικοπολιτική διάσταση της ψυχικής πρόσδεσης:

Το γεγονός ότι οι πρώτες διαμαρτυρίες για το δυστύχημα ανήγαγαν αμέσως σε σύνθημα αυτό το «Πάρε όταν φτάσεις» αποτυπώνει πολύ ξεκάθαρα την αξία της ψυχικής πρόσδεσης, τη ζωτική και ακατάλυτη σημασία του δεσμού, όπως τον περιέγραψαν η Ainsworth και ο Bowlby. Ο Bowlby διέγνωσε και την κοινωνικοπολιτική διάσταση της ψυχικής πρόσδεσης, όταν το 1951 γράφει:

Αν για μια κοινωνία έχουν αξία τα παιδιά της, οφείλει να είναι στοργική προς τους γονείς τους¹⁰.

Ο ψυχικός δεσμός δεν είναι επιλογή, υπογραμμίζει και το πρόσωπο Judith Butler στο βιβλίο *Η δύναμη της μη βίας*¹¹. Είναι πρωτογενής συνθήκη ύπαρξης. Το ανθρώπινο ον δεν προϋπάρχει της σχέσης. Υφίσταται μέσα στη σχέση και η διατήρησή του στη ζωή προϋποθέτει δεσμούς γέννησης, φροντίδας, εξάρτησης και κοινωνικής ένταξης. Εφόσον όλα τα υποκείμενα μετέχουν σε μια κοινή συνθήκη ευαλωτότητας και εξάρτησης, η αξία της ζωής δεν μπορεί να είναι επιλεκτική· οφείλει να είναι καθολική. Σε μια ζωή αποδίδεται αξία, μόνο εφόσον η απώλειά της θεωρείται σημαντική, εφόσον δηλαδή η συγκεκριμένη ζωή λογίζεται ως πενήσιμη¹².

Η έννοια της «πενθησιμότητας» αναφέρεται επομένως σε μια διαλογή σωμάτων, μια βιοπολιτική ταξινόμηση στην οποία επιδίδονται αδιάλειπτα τα ΜΜΕ, οι θεσμοί, οι κυβερνήσεις, τα κράτη και η οποία διατρέχει επίσης πολύ χαρακτηριστικά τις εθνικές αφηγήσεις: φίλος/εχθρός, δικός μας/ξένος. Σύμφωνα με την ταξινόμηση αυτή, ορισμένες ζωές αξίζει να αναγνωριστούν, να προστατευτούν, ορισμένα σώματα να τιμηθούν. Άλλα μπορούν να παραμείνουν αόρατα είτε υποτιμημένα ή, το χειρότερο, να ταξινομηθούν ως αναλώσιμα.

«Μάλλον είμαστε αναλώσιμοι,» λέει κάποια στιγμή μια νεαρή επιζώσα από τα Τέμπη στο ντοκιμαντέρ *Επιζώντες. Ο κύκλος της μνήμης*¹³. Και λίγο αργότερα ένας άλλος επιζών, γύρω στα 40:

⁹ Felman et al. (1992)

¹⁰ Bowlby (1951).

¹¹ Butler (2020)

¹² Butler (2015)

¹³ newsbomb.gr (2025)

Πόσο κοστολόγησαν τη ζωή μας; Εμένα περισσότερο απ' αυτό δεν μ' ενδιαφέρει τίποτ' άλλο. Θέλω να μάθω, για τον καθένα μας ξεχωριστά, πόσο κοστολόγησαν τη ζωή μας.

Ενώ, μέσα στην απόγνωσή της, η μητέρα ενός 23χρονου θύματος αποτυπώνει τη ζωτική σημασία του ψυχικού δεσμού για τη συγκρότηση της κοινότητας:

Πιστεύαμε σ' ένα κράτος, σε μια δικαιοσύνη. Αλλά σ' αυτό το κράτος η ζωή του παιδιού μου δεν κοστίζει τίποτα... Ένα παιδί που έλεγε *η μαμά μου, ο μπαμπάς μου, το σκυλί μου, η πόλη μου, το μαγαζί μου που εργάζομαι...* Πού είναι αυτό το *μου*; Γιατί δολοφονείτε τα *μου*;... Αν δολοφονούνται αυτά τα *μου*, δεν υπάρχει αύριο.¹⁴

Βίωση του πένθους και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο:

Η Αντιγόνη, στην ομώνυμη τραγωδία του Σοφοκλή, πενθεί τους δύο αδελφούς της. Το πένθος της όμως συγκρούεται με το πολιτικό πλαίσιο, το οποίο προχωρεί στην εξής ταξινόμηση: Ο Ετεοκλής, (παρότι είχε νωρίτερα σφετεριστεί την εξουσία) υπερασπιστής της πόλης, φίλος. Ο Πολυνείκης, (αν και αδικημένος από τον αδελφό του) πολιορκητής της πόλης, εχθρός. Ο Κρέων, στον οποίο έχει περιέλθει τώρα η εξουσία, διατάζει να πεταχτεί το σώμα του έξω από τα τείχη και να παραμείνει άθαφτο, να το φάνε τα άγρια ζώα. Δεν αρκεί επομένως ο βιολογικός αφανισμός του. Χρειάζεται να αφανιστεί ως πρόσωπο, να ακυρωθεί, να απο-ανθρωποποιηθεί για παραδειγματισμό. Με νόμο ορίζει δηλαδή το σώμα του ως *μη πενθήσιμο*.

Σε όλες τις φάσεις της ζωής μας οι άνθρωποι είμαστε τρωτοί, η συνέχιση της ύπαρξής μας είναι επισφαλής. Ακόμα και χωρίς την ταξινόμηση σε πενθήσιμες και μη πενθήσιμες ζωές, τα δίκτυα φροντίδας, τα συστήματα υγείας, οι θεσμοί από τους οποίους εξαρτιόμαστε, συχνά αποτυγχάνουν να προστατέψουν τις ζωές οδηγώντας ανθρώπους σε παραμέληση, αποκλεισμό ή και θάνατο.

Σε εκδήλωση για τη Γιορτή της Μητέρας που οργανώθηκε από την Ομοσπονδία Συλλόγων Γυναικών των Κυκλάδων τον Μάιο 2025, μία ομιλήτρια το εξέφρασε πολύ γλαφυρά:

Η κοινωνία από τη μητέρα κυρίως απαιτεί να είναι ο γονιός που αγγίζει την τελειότητα, να φροντίζει με αυταπάρνηση και υπευθυνότητα το παιδί της... η μητέρα τρέμει στην ιδέα του τι θα συναντήσει το παιδί της φεύγοντας από το δικό της έλεγχο. Και ελπίζει, σε ό,τι δεν μπορεί εκείνη να ελέγξει, να αναλάβουν οι άλλοι, οι υψηλά ιστάμενοι, οι δημοκρατικά εκλεγμένοι, να προσφέρουν με υπευθυνότητα ασφάλεια στο παιδί της – μέσα στα σχολεία, μέσα στα νοσοκομεία, μέσα στα ΜΜΜ. Και τι διαπιστώνει ο κάθε γονιός, η κάθε μητέρα; Διαπιστώνει με τον πιο τραγικό τρόπο πως δεν αγαπούν όλοι την ευθύνη, πως την αποποιούνται με την πρώτη ευκαιρία κι αφήνουν τους γονείς με άδειες αγκαλιές. [Συγκινείται και διακόπτει.]¹⁵

Η φροντίδα του νεκρού σώματος, αναγκαίο στάδιο στην πορεία του πένθους:

¹⁴ OPEN (2024)

¹⁵ Babis Koulouras (2025)

Ένας από τους ποικίλους παράγοντες που έχουν περιπλέξει το πένθος των συγγενών που έχασαν δικούς τους ανθρώπους στα Τέμπη στις 28/2/2023, είναι η καθολική απαγόρευση να δουν το νεκρό σώμα των αγαπημένων τους ή ό,τι απέμεινε από αυτό. Ο θρήνος μπροστά στο σώμα του νεκρού, η περιποίηση του στο σπίτι και το ξενύχτι του, όπως γίνεται ακόμα σε ορισμένα μέρη της Ελλάδας, και τέλος η ταφή ή η καύση του ως κλείσιμο του κύκλου της ζωής, διευκολύνουν τους πενθούντες να συλλάβουν την πραγματικότητα του θανάτου, να θρηνήσουν και να αποχαιρετήσουν τον νεκρό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν κατέστη δυνατό ούτε από αυτή την άποψη να συντελεστεί κάποιου είδους κλείσιμο. Μιλώντας σε συνέντευξη τύπου εκ μέρους των οικογενειών των θυμάτων στην πρώτη επέτειο της σύγκρουσης η μητέρα ενός 22χρονου θύματος εκφράζεται πολύ χαρακτηριστικά:

Λίγες μέρες μετά το δυστύχημα και ενώ ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί η έρευνα από τους πραγματογνώμονες που διερευνούν το δυστύχημα, και ενώ ακόμα η [όνομα] αγνοείται, αρχίζει απομάκρυνση του επιφανειακού χώματος σε βάθος περίπου ενός μέτρου. Τα χώματα αυτά περιείχαν την τέφρα και το DNA των 30 απανθρακωμένων θυμάτων και της [όνομα] και προσωπικά τους αντικείμενα. Γνωρίζουμε ότι μετά την καύση του νεκρού παραδίδεται στους συγγενείς η τέφρα του. Όμως των δικών μας νεκρών η τέφρα πετάχτηκε.¹⁶

Ο μοναδικός συγγενής που αφήφησε την απαγόρευση και είδε τον νεκρό γιο του, βοηθούμενος ίσως από την ισχύ της ιδιότητάς του – είναι ιερέας, – ήταν ο πατέρας ενός 23χρονου Κύπριου:

Λέω, παρακαλώ ό,τι και να απέμεινε από τη σορό του..., θέλω να το δω. Λέει αυτό απαγορεύεται και δεν μας άφησαν να τον δούμε... Πήραμε μια άδεια κάποια στιγμή, μετά μου ήρθε αυτή η απόφαση ότι κανένας [συγγενής δεν θα δει] κανέναν. Κανένας κανέναν... Του λέω, γιατί ρε παιδί μου; Μου λέει, δεν μπορεί ούτε και να το δει άνθρωπος, έτσι όπως είναι... Όταν τον πήρα τελικά από τη Λάρισα και πηγαίναμε για Θεσσαλονίκη, είπα αυτού του ανθρώπου που είχε αναλάβει δωρεάν από το γραφείο κηδειών με τη μεσολάβηση της Ελληνικής κυβέρνησης... του λέω 'Σταμάτα εδώ, θ' ανοίξουμε το φέρετρο, να δω τον Κυπριανό', μες στη μέση του δρόμου βρήκαμε έναν τόπο εκεί... η αλήθεια είναι ότι όταν τον είδα ότι ήταν ολόκληρος, ήταν ο Κυπριανός μου, χτυπημένος μεν αλλά ο Κυπριανός... και το σώμα του ολόκληρο, το 'βγαλα μια φωτογραφία... Κι όταν τον είδε, κι [η μάνα του] ησύχασε κάπως... Τον φέραμε εδώ, φάγαμε τέσσερις ώρες... να τον πλύνουμε, να τον ετοιμάσουμε και τα παιδιά ησύχασαν αρκετά όταν είδαν και επεξεργάστηκαν το λείψανο...¹⁷

Από την οδύνη για το συμβάν στην οργή για την αντιμετώπιση από την πολιτεία:

Αγανάκτηση, θυμός, οργή εκφράστηκαν και εξακολουθούν να εκφράζονται σε σύνδεση με τα Τέμπη. Τη συλλογική αγανάκτηση για τις πολιτικές παθογένειες που οδήγησαν δύο αμαξοστοιχίες να κινούνται επί 12 λεπτά σε μονή γραμμή, σε μια εποχή που διαθέτει κάθε τεχνικό μέσο για να αποτρέψει τέτοια ενδεχόμενα, τον αποτροπιασμό για τον αριθμό και τη νεαρή ηλικία των περισσότερων θυμάτων, ακολουθεί η οργή για τη βιαστική

¹⁶ ep400pilot (2024)

¹⁷ Panayiotis Demopoulos (2023)

απομάκρυνση των υπολειμμάτων της σύγκρουσης και τη συνακόλουθη διαχείριση του θέματος από την πολιτεία και τους θεσμούς της, με αποτέλεσμα την κατοπινή ανακάλυψη ανθρωπίνου γενετικού υλικού ανάμεσα στα υπολείμματα των βαγονιών.

Οι συγγενείς των νεκρών αντιλαμβάνονται τη διαμαρτυρία τους όχι μόνο ως αγώνα για τιμωρία των ενόχων που οδήγησαν στο θάνατο τους αγαπημένους τους, αλλά και ως καταγγελία για τα κακώς κείμενα της ελληνικής πολιτείας:

Τα Τέμπη θα μείνουν στην ιστορία της Ελλάδας ως η μεγαλύτερη βαρβαρότητα που έχει πραγματοποιηθεί από την έναρξη του ελληνικού κράτους. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη βεβήλωση για τους νεκρούς... Εγώ σαν πατέρας και σαν Έλληνας περισσότερο, ντρέπομαι... Δεν μπορεί να βρίσκονται μέλη και οστά πεταμένα... υπάρχουν ακόμα και κόκαλα στην Εισαγγελία της Λάρισας.¹⁸

Ως προς την υποχρέωση των κρατών να διαφυλάσσουν τα δικαιώματα του ατόμου μετά το θάνατό του, αξίζει να συγκρίνει κανείς με τη Διακήρυξη της Μυτιλήνης (2018), μια πρωτοβουλία του προγράμματος Last Rights – Τελευταία δικαιώματα, η οποία αφορά τα νεκρά σώματα των προσφύγων. Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υιοθέτησε επίσημα τη διακήρυξη της Μυτιλήνης καλώντας συγχρόνως την Πολιτεία και τους αρμόδιους φορείς «να λάβουν υπόψη τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που απαριθμούνται αναλυτικά στο κείμενο της Διακήρυξης και συνάδουν με τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών, όπως αυτές αποτυπώνονται στα διεθνή συμβατικά κείμενα και έχουν ερμηνευθεί από τα διεθνή και περιφερειακά δικαιοδοτικά όργανα.»¹⁹ Ενδεικτικά παραθέτω μερικά από τα άρθρα που αφορούν τη φροντίδα για τις σορούς των νεκρών ή αγνοούμενων μεταναστών και για τη διευκόλυνση των οικογενειών τους:

Εμείς, οι κάτωθι υπογράφωντες, συμφωνήσαμε την παρούσα Διακήρυξη, αναγνωρίζοντας το έμφυτο δικαίωμα στη ζωή και τη σημασία του σεβασμού και της διασφάλισης του δικαιώματος στην αλήθεια, για τον τερματισμό της ατιμωρησίας και την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και ότι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να μην χάνουν την ταυτότητά τους μετά το θάνατο, καλούμε όλα τα Κράτη να μεταχειρίζονται όλους τους ανθρώπους κατά ίσο τρόπο, ανεξαρτήτως φυλής, εθνικότητας, φύλου, ταυτότητας ή έκφρασης φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού ή ταυτότητας, θρησκείας, ηλικίας, ικανοτήτων, δεξιοτήτων ή καθεστώτος οποιασδήποτε φύσεως, και σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις και δεσμεύσεις τους:

A. 5. Να συλλέγουν, να εξετάζουν και να διατηρούν όλες τις σορούς.

6. Να σέβονται τα σώματα των αποβιωσάντων και διασφαλίζουν τη συνέχεια της κηδεμονίας επί όλων των σορών, από το στάδιο της ανεύρεσης μέχρι και τον τελικό προορισμό.

7. Να λαμβάνουν όλα τα εύλογα μέτρα για την ταυτοποίηση των αποβιωσάντων και τον προσδιορισμό της αιτίας και του τρόπου θανάτου.

¹⁸ Ant1 (2025)

¹⁹ Διακήρυξη της Μυτιλήνης (2018)

8. Να διεξάγουν αποτελεσματικές έρευνες για την απόδοση της δικαιοσύνης, των ευθυνών και την αποκατάσταση των θιγόντων.

[...]

B. Να σέβονται τα δικαιώματα των αγνοουμένων και των αποβιωσάντων καθώς και των οικογενειών που πενθούν, μεταξύ των οποίων, ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

3. Τα μέλη της οικογένειας των αγνοουμένων ή αποβιωσάντων προσώπων έχουν το δικαίωμα στην ενημέρωση και στη διαβούλευση σε όλα τα στάδια της ανάκρισης, των διοικητικών και νομικών διαδικασιών για την έρευνα και ανάσυρση των αγνοουμένων και αποβιωσάντων συγγενών τους καθώς και των προσωπικών τους αντικειμένων.

4. Τα μέλη της οικογένειας ενός αγνοούμενου ή αποβιώσαντος προσώπου θα πρέπει να λαμβάνουν από τις κρατικές αρχές όλη την απαραίτητη στήριξη και βοήθεια για να διευκολύνονται κατά την άσκηση του δικαιώματος στην αποτελεσματική και δέουσα συμμετοχή στην έρευνα και να τους παρέχεται νομική βοήθεια, πρόσβαση στα έγγραφα αναφορικά με την έρευνα και ανάσυρση των αγνοουμένων και αποβιωσάντων συγγενών τους και των προσωπικών τους αντικειμένων είτε στην ξηρά είτε στη θάλασσα.²⁰

Γίνεται σαφές από τις αναλυτικές δηλώσεις των τραυματιών και των συγγενών των νεκρών στα μέσα ενημέρωσης ότι στην περίπτωση της μεταχείρισης των νεκρών αλλά και των συγγενών τους, κατά τη διαχείριση τόσο του ίδιου του συμβάντος κατά τις πρώτες ώρες, όσο και των κατοπινών ζητημάτων που προέκυψαν, η Πολιτεία και οι αρμόδιοι φορείς απείχαν πολύ από το να υιοθετήσουν τις παραπάνω οδηγίες, σε μια περίπτωση όπου δεν επρόκειτο καν για αταυτοποίητα σώματα άλλων εθνικοτήτων, αλλά για συμπολίτες μας με ονοματεπώνυμο, από τους οποίους οι περισσότεροι ήταν σχεδόν παιδιά.

Ο θυμός και η οργή είναι διάχυτα στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας. Κάτι που προκαλεί έκπληξη, ωστόσο, είναι ο τρόπος που εκφράζουν αυτή την οργή στις συνεντεύξεις τους, οι περισσότεροι άνθρωποι από όσους είτε έχασαν αγαπημένους τους εκεί είτε επέζησαν από τη σύγκρουση. Αναγνωρίζουν τα συγκεκριμένα συναισθήματα, τα βάζουν σε λόγια αλλά με μετρημένες εκφράσεις χωρίς παροξυσμούς, παραμένοντας συγχρόνως σταθερά προσηλωμένοι στην επιθυμία τους να συνεχίσουν να αγωνίζονται για αυτό που ονομάζουν «δικαίωση των νεκρών», η οποία δεν θα ολοκληρωθεί μόνο με τη δίκαιη τιμωρία των ενόχων αλλά και με το να διασφαλιστεί ότι δεν θα ξαναγίνει κάτι τέτοιο. Επιζώσα μαζί με το 6 μηνών μωρό της, 28 ετών:

Θυμός γι' αυτό που συνέβη, θυμός γι' αυτά που άκουγα... στις ειδήσεις, θυμός για το ότι είχε άποψη ο καθένας γι' αυτό που συνέβη, αλλά ευθύνη καμία κανένας...²¹

Σύντροφος 30χρονου θύματος, σε συγκρατημένο αλλά σταθερό τόνο:

²⁰ Ο.π.

²¹ Eyes on Tempi (2025)

Έχουν το θράσος να βγαίνουν και να κουνάνε ακόμα το δάχτυλο, πώς θα θρηνήσουμε, αν είναι βουβός ο πόνος μας. Όχι. Πόσο βουβός μπορεί να είναι, όταν ένα παιδί σου ζητάει μία η ώρα τη μάνα του;²²

30χρονη επιζώσα:

Ως άνθρωπος είμαι, όπως όλοι οι Έλληνες, απόλυτα προσβεβλημένη, όσον αφορά τη νοημοσύνη μας, ... προσβεβλημένη στο ηθικό κομμάτι, στην ψυχή μου, αλλά αυτό δεν αφήνω να με καταβάλει, γιατί μου αφαιρεί την ψυχραιμία και τη νηφαλιότητα.²³

Παρόλα αυτά, η αίσθηση είναι ότι η πολιτεία όχι απλώς αποτυγχάνει, αλλά είναι εχθρική απέναντι στους πενθούντες, στους επιζώντες και σε όλους τους πολίτες.

Όλοι οι συγγενείς κάνουμε... έναν πολύ δυνατό αγώνα απέναντι σ' έναν εχθρό πολύ δυνατό. Το κράτος,

λέει ο πατέρας ενός 20χρονου θύματος,²⁴ ενώ η κολλητή φίλη δύο 19χρονων θυμάτων, σε άλλη συνέντευξη, δηλώνει με παρηρησία:

Θεωρώ εχθρό όποιους γνώριζαν για την κατάσταση στον ελληνικό σιδηρόδρομο, θεωρώ εχθρό όσους συγκάλυψαν το έγκλημα των Τεμπών και συνεχίζουν να το συγκαλύπτουν και θεωρώ επίσης εχθρό όποιον κουνάει το δάχτυλο ως προς εμάς που πενθούμε.²⁵

Πένθος και δημόσιος λόγος:

Η σταδιακή εξέλιξη του πένθους σε αίτημα για διαλεύκανση και απόδοση δικαιοσύνης και στη συνέχεια σε διαμαρτυρία για την αποτυχία της Πολιτείας να ανταποκριθεί στο συγκεκριμένο αίτημα, αντανακλάται πολύ καθαρά, κατά τη γνώμη μου, στις ανακοινώσεις της Προεδρίας της Δημοκρατίας, που βρίσκει κανείς στην επίσημη ιστοσελίδα της. Την 1^η Μαρτίου 2023 η Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναφέρεται στην αδιανόητη τραγωδία, εκφράζει θλίψη και συμπάρασταση:

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια αδιανόητη τραγωδία. [...] Εκφράζω τη βαθιά μου θλίψη και τη συμπάραστασή μου στις οικογένειες των θυμάτων. Είμαστε δίπλα τους.²⁶

Στην πρώτη επέτειο αναγνωρίζει το τραύμα και το θυμό, καθώς και τα ερωτήματα, ως εύλογες απορίες που ζητούν απάντηση:

Ένα χρόνο μετά, η τραγωδία των Τεμπών πληγώνει και θυμώνει την κοινωνία. Η οδύνη παραμένει αμείωτη και τα ερωτήματα δίχως απάντηση.²⁷

Στη δεύτερη επέτειο τονίζεται ρητά ότι πλέον η αποτυχία της πολιτείας να παρέχει τις απαντήσεις κλονίζει την εμπιστοσύνη των πολιτών. Γίνεται επίσης αναφορά στο αίτημα του λαού στο σύνολό του για αλήθεια, λογοδοσία και απονομή δικαιοσύνης:

Η τραγωδία των Τεμπών είναι μία μαύρη σελίδα της ιστορίας μας. Το δυστύχημα και τα ανοικτά ερωτήματα που το συνοδεύουν κλονίζουν την εμπιστοσύνη των

²² StarTVGreece (2024)

²³ Kontra Channel (2025)

²⁴ NEWS247gr (2025)

²⁵ Psil (2025)

²⁶ Προεδρία της Δημοκρατίας (2023)

²⁷ Προεδρία της Δημοκρατίας (2024)

πολιτών στους θεσμούς. Δύο χρόνια μετά, το αίτημα για αλήθεια, λογοδοσία και απονομή δικαιοσύνης είναι πάνδημο και θεμελιώδους σημασίας για την Πολιτεία μας.²⁸

Τα πολυδιάστατα ερωτήματα που προέκυψαν και εξακολουθούν να προκύπτουν από τη σύγκρουση στα Τέμπη δεν βρίσκουν ικανοποιητικές απαντήσεις:

Θέλω να μάθω τι έγινε ακριβώς. Και νομίζω ότι δεν είναι παράλογο. Νομίζω ότι στην πραγματικότητα όλη η Ελλάδα θέλει να μάθει τι έγινε... Μάλλον τα αίτια και το τι πήγε λάθος σ' έναν βαθμό το γνωρίζουμε, έτσι; Κανένα σύστημα δεν δούλεψε, συμβάσεις, παρα-συμβάσεις, χρήματα τα οποία δεν γνωρίζουμε πού πήγαν... Παρ' όλα αυτά, θέλουμε να μάθουμε ακριβώς τι έγινε. Δεν ζητάμε κάτι παράλογο... Θέλω να μάθω τι ειπώθηκε εκείνο το βράδυ κι αυτό όφειλε η δικαιοσύνη να μου το παρέχει. Δεν όφειλα εγώ να το ψάχνω,

δηλώνει η κόρη ενός 55χρονου θύματος, δύο χρόνια μετά το συμβάν στα Τέμπη²⁹.

Πενθούντες και επιζώντες απευθύνονται συλλογικά και συστηματικά στα όργανα και τους θεσμούς, με ακατάβλητο δημόσιο λόγο με κάθε ευκαιρία, με κάθε είδους μέσα, εξώδικα ή ένδικα, με κάθε είδους διαμαρτυρίες, μέχρι και με απεργία πείνας.

Οι συγγενείς των θυμάτων έχουν ήδη αρθρώσει έναν λόγο που δεν αφορά μόνο την απώλειά τους, αλλά την αδικία που διατρέχει ολόκληρη την κοινωνία: ατιμωρησία, διαπλοκή, παρακμή θεσμών, ανασφάλεια [...]. Η επανάληψη του αιτήματος «τι έκαψε τα παιδιά μας;» γίνεται συμβολικό ερώτημα για το 'τι καίει την Ελλάδα' [...]; Η δύναμη του Συλλόγου των συγγενών έγκειται ακριβώς στη μετατροπή του πένθους σε δημόσιο λόγο.³⁰

Η άρνηση επικύρωσης του τραύματος οδηγεί σε επανατραυματισμό:

Αν τα πρόσωπα μιλούν για το τραύμα τους χωρίς να ακούγονται, ή χωρίς ο άλλος να δίνει σημασία στα λόγια τους, επισημαίνει ο Laub, η ίδια αυτή η χωρίς αντίκρισμα πράξη τούς επανατραυματίζει. Η απουσία ενός διαθέσιμου Άλλου, ο οποίος να μπορεί να επικυρώσει και να αναγνωρίσει ότι αυτό το τραύμα πράγματι συνέβη και βιώθηκε, ακυρώνει τη λειτουργία του αφηγητή. Και ακριβώς αυτή η ακύρωση μιας αφήγησης που δεν μπορεί να ακουστεί και μιας ιστορίας που δεν μπορεί να μετουσιωθεί σε μαρτυρία, είναι σαν να δίνει τη χαριστική βολή στους ανθρώπους που βίωσαν ένα συντριπτικό γεγονός.³¹

Στο βραβευμένο ντοκιμαντέρ του χιλιανού Patricio Guzman *Νοσταλγώντας το φως*, γυναίκες συγγενείς αγνοουμένων της δικατορίας του Πινοσέτ εξακολουθούν να αναζητούν, δεκαετίες αργότερα, λείψανα των ανθρώπων τους χτενίζοντας με τα χέρια την απέραντη έκταση της ερήμου Ατακάμα. Τα λόγια μιας από αυτές είναι χαρακτηριστικά:

Σ' αυτό το σημείο της ζωής μου, είμαι 70 χρονών, δυσκολεύομαι να πιστέψω ό,τι μου λένε. Αυτοί μου έμαθαν να μην πιστεύω τίποτα. Μου στοιχίζει πολύ. Μερικές φορές νιώθω χαζή, γιατί έχω μονίμως ερωτήματα, ερωτήματα, ερωτήματα αλλά

²⁸ Προεδρία της Δημοκρατίας (2025)

²⁹ ORT Television (2025)

³⁰ Ανδρουλιδάκης (2025)

³¹ Felman et al. (1992)

κανείς δεν μπορεί να μου δώσει την απάντηση που έχω ανάγκη... Πολλοί θα πουν [δακρύζει] Τι τα θέλουν τα οστά; Εγώ τα θέλω! Εγώ τα θέλω!³²

Άκουσα σε συνεντεύξεις που έδωσαν επιζήσαντες και αυτόπτες μάρτυρες της σύγκρουσης των δύο αμαξοστοιχιών ότι ως σήμερα δεν έχουν κληθεί να δώσουν κατάθεση. Άκουσα ότι και τις μαρτυρίες όσων κατέθεσαν με δική τους πρωτοβουλία μέσω gov.gr ο ανακριτής τις χαρακτήρισε ενώπιόν τους συνολικά αναξιόπιστες, με αιτιολογία ότι είχαν υποστεί σοκ. Έτσι το πένθος και η κρίση νοήματος όχι μόνο δεν υποχωρούν, αντίθετα πολλαπλασιάζονται, όπως φαίνεται στην παρακάτω δήλωση της μητέρας ενός βαριά τραυματισμένου επιζώντα:

Δύο χρόνια τώρα, πενθώ τους 57 λαμπρούς συνανθρώπους μου. Τις χαρές και τις διακρίσεις τους, τους γάμους και τους απογόνους τους, που δεν θα έρθουνε ποτέ!

Πενθώ το μέλλον της Ελλάδας. Τη Δημοκρατία. Τη Δικαιοσύνη...³³

Και πράγματι, ένα από τα βαρύτερα πλήγματα που επέσυρε η διαχείριση της πολύνεκρης σύγκρουσης των δύο αμαξοστοιχιών στα Τέμπη, αφορά την απώλεια εμπιστοσύνης στους θεσμούς που οφείλουν να εγγυώνται την απονομή δικαιοσύνης. Η λέξη «δικαιοσύνη» έχει κι αυτή υποστεί μια απώλεια νοήματος, καθώς υφίσταται κατάχρηση και διαστρέβλωση από ορισμένους λειτουργούς της και από τους κρατικούς και πολιτικούς φορείς. Προκύπτει επομένως η ανάγκη να επανέλθει κανείς στον ορισμό της, όπως φαίνεται από την παρακάτω στιχομυθία ανάμεσα σε έναν δημοσιογράφο και στον πατέρα ενός θύματος των Τεμπών:

Δημοσιογρ: Επειδή σήμερα υπάρχει μια παλαιαίκη απαίτηση για δικαιοσύνη. Τι θα σημαίνει για σας ότι έχει αποδοθεί δικαιοσύνη για την υπόθεση αυτή;

Πατέρας 24χρονου θύματος: Για δώστε μου τον ορισμό της δικαιοσύνης, τι σημαίνει δικαιοσύνη;

Δημοσιογρ: Δικαιοσύνη σημαίνει, όταν υπάρχει ένα έγκλημα, να υπάρχει ανάλογη τιμωρία.

Πατέρας: Ωραία, αυτό. Τι πιο απλό; Για να υπάρξει όμως δικαιοσύνη, πρέπει να βγει η αλήθεια στην επιφάνεια, για να είμαστε κι εμείς πιο δίκαιοι. Για να δικαστούν αυτοί που πραγματικά ευθύνονται και στο ποσοστό που ευθύνονται.³⁴

Το πολιτικό αντίκρισμα του συλλογικού πένθους:

Όταν το πένθος περιπλέκεται από αισθήματα παράλογου και αδικίας, τότε έχει τεράστιο πολιτικό αντίκρισμα. Για τον λόγο αυτό, επισημαίνει το πρόσωπο Μπάτλερ, οι κάθε λογής εξουσίες πασχίζουν με πολλούς και διάφορους τρόπους να ελέγξουν τις συγκινησιακές αντιδράσεις, φτάνοντας ακόμα και σε καθαρή λογοκρισία:

Open grieving is bound up with outrage, and outrage in the face of injustice or indeed of unbearable loss has enormous political potential. It is, after all, one of the reasons Plato wanted to ban the poets from the Republic.³⁵

Παραθέτω ένα εύγλωττο σχετικό απόσπασμα από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα:

³² Guzmán (2010)

³³ Η Αυγή (2025)

³⁴ Ant1 (2025)

³⁵ Butler (2015)

Λέγαμε... ότι ένας άνθρωπος μετρημένος, όταν του συμβεί καμιά ατυχία, χάνει παραδείγματος χάρη τον γιο του..., θα υποφέρει αυτή την απώλεια με περισσότερη υπομονή από κάθε άλλον... Εκείνο λοιπόν που τον προστάζει ν' αντιστέκεται στη λύπη δεν είναι ο ορθός λόγος και ο νόμος;³⁶

Υποβαθμίζοντας την ένταση της οδύνης, υπονομεύοντας τη σύνδεση της αγανάκτησης με το πένθος, ελπίζει η εκάστοτε εξουσία να θέσει κάτω από τον έλεγχό της την απειλητική για κείνην διαμαρτυρία των πολιτών της.

Θα δώσω ως παραδείγματα δύο στιγμιότυπα που συνέβησαν στα τέλη Φεβρουαρίου 2025 σε ένα ιδιωτικό σχολείο. Πρώτο στιγμιότυπο: Οι μαθητές του Λυκείου ζητούν από τη Διεύθυνση την άδεια να πραγματοποιήσουν οι ίδιοι μέσα στο σχολείο μια μικρή εκδήλωση μνήμης για τα θύματα των Τεμπών. Η διεύθυνση αρνείται. Οι μαθητές ζητούν να μάθουν το λόγο της άρνησης. Η λυκειάρχης κλείνει τη συζήτηση δηλώνοντας κατηγορηματικά: «Τηρήσαμε ενός λεπτού σιγή όταν έγινε. Αυτό είναι αρκετό».

Δεύτερο στιγμιότυπο, δύο μέρες αργότερα: Πριν χτυπήσει το πρωινό κουδούνι, μια τελειόφοιτη στη θεωρητική κατεύθυνση, κολλάει στο κέντρο του πίνακα ένα δισέλιδο σε μέγεθος A4 με τίτλο Δικαιοσύνη, και περιεχόμενο μερικά αποσπάσματα ποιημάτων που αναφέρονται σε αυτήν, τα περισσότερα από τα οποία έχει διδαχτεί στο σχολείο. Ο φιλόλογος μπαίνει στην τάξη για να διδάξει Αρχαία. Βλέπει το χαρτί, ρωτάει, Τι είναι αυτό; Μερικοί μαθητές απαντούν ότι συνδέεται με τα Τέμπη, ο φιλόλογος το ξεκολλάει με βία, το τσαλακώνει και το πετάει στα σκουπίδια φωνάζοντας έξαλλος, «Εδώ είναι σχολείο!»³⁷

Η ζωτική αξία της απαίτησης για δικαιοσύνη:

Επανερχομαι στον Bowlby, για να υπενθυμίσω ότι προσδιόρισε ως κεντρικό συστατικό του πένθους την ώθηση να ανακτήσουμε το ψυχικό αντικείμενο που χάσαμε³⁸.

Οι συγγενείς και φίλοι των νεκρών, οι επιζώντες και οι πολίτες της χώρας στην πλειονότητά τους προσβλέπουν στην απονομή δικαιοσύνης, ως μηχανισμό που θα επιτρέψει την ανάκτηση του ψυχικού αντικειμένου μέσα από την επαναφορά του σε μια συνθήκη πενησιμότητας για την Πολιτεία, μέσα δηλαδή από την αναγνώριση της πολύτιμης αξίας που είχε η ζωή του. Στην περίπτωση ενός πολύνεκρου δυστυχήματος με τρένο στο Μπουένος Άιρες το 2012, όσοι θεωρήθηκαν άμεσα και έμμεσα υπαίτιοι κρίθηκαν ένοχοι τρία χρόνια αργότερα και τους επιβλήθηκαν ποινές φυλάκισης από 3 ως 9 χρόνια. Η μικρότερη ποινή επιβλήθηκε στον μηχανοδηγό. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η είδηση ότι μετά το δυστύχημα, η κυβέρνηση εθνικοποίησε τον σιδηρόδρομο:

A court in Buenos Aires has given jail sentences to two former Argentine transport ministers for a train crash which killed 51 people in 2012. Ricardo Jaime and Pablo Schiavi were given six- and eight-year sentences for negligence. The train driver

³⁶ Πλάτων, *Πολιτεία*, 603d-604a, μτφ. Ι.Γρυπάρης

³⁷ Μαρτυρία μαθήτριας, 28 Φεβρουαρίου 2025.

³⁸ Parkes (1970)

received a three-year prison sentence. Two of the directors of the company Trenes de Buenos Aires (TBA), which operated the rail line concession at the time, received sentences of between five and nine years. After the accident, the government of Cristina Fernandez nationalised Argentina's rail system and implemented a huge renewal programme. 'I think this was a historic judgement,' said Maria Lujan Rey, the mother of Lucas Menghini Rey, whose body was found three days after the crash.³⁹

Όπως είδαμε νωρίτερα, στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή η κυρίαρχη εξουσία δεν προσδίδει αξία σε όλες τις ζωές. Προχωρεί όμως και σε μια ολέθρια ύβρη, παραβλέπει εντελώς την αξία του ψυχικού δεσμού. Η διάλυση της οικογένειας του Κρέοντα έπειτα από τις αυτοχειρίες του γιου και της συζύγου του καθιστά επίκαιρη την πολιτική θέση που αναγιγνώσκουν στη συγκεκριμένη τραγωδία οι πιο πρόσφατοι μελετητές της – ότι η αναγνώριση της αξίας του ψυχικού δεσμού είναι ο δρόμος προς τη βιωσιμότητα του οίκου και κατ' επέκταση της χώρας:

It has been argued that the turn to Antigone from the latter half of the 20th century to date is best seen in the context of a series of turns to ethics, humanism, or maternalism, each aimed at countering certain forms of sovereignty or rationality (Elshtain, 1982 among others). Lamenting sovereignty's excesses, theorists and critics seem to find in that lamentation a new universalism: "whatever our differences, we are all mortal and we all lament our finitude, since the time of Antigone" (Honig, 2013, 1). Jean Bethke Elshtain is a good example of this approach: writing in the 1980s (1982; 1989), Elshtain argues that Antigone models a maternalist, care-centred social feminism that cherishes family ties as resources of democratic politics.⁴⁰

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bodnar, J. (1998), Review of Neal, Arthur G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century, H-Pol, H-Net Reviews, August, retrieved from <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=2260>.

Bowlby, J. (1951), Maternal care and mental health, World Health Organization Monograph, retrieved from <https://iris.who.int/items/b46ac615-404a-40e8-8d9a-e286f515f0ca>.

Butler, J. (2015), "Precariousness and Grievability. When is life grievable?", 16 November, retrieved from <https://www.versobooks.com/blogs/news/2339-judith-butler-preciousness-and-grievability>.

Butler, J. (2020), The force of non-violence. An ethical-political bind, Verso Books.

Erikson, K. (1991), Notes on Trauma and Community, American Imago, 48, no. 4, 455–72.

Fotou, M. (2022) 'A thoughtless impulse to lament?' Burial at the border and the Antigone-effect on theory, paper presented at the 15th Pan-European Conference on International Relations, Athens, Greece, 1–4 September 2022.

³⁹ BBC NEWS (2015)

⁴⁰ Fotou (2022)

- Holmes, J. (2009) *Ο John Bowlby και η θεωρία του δεσμού*, Πρόλογος Γ. Ζέρβας, Μετάφραση Γ. Αθανασίου, Επιμέλεια: Ε. Ανδριτσάνου, Ελληνικά Γράμματα.
- Felman et al. (1992) *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*, Taylor & Frances/Routledge.
- Muldoon, O.T. (2024) *The Social Psychology of Trauma: Connecting the Personal and the Political*, Cambridge University Press.
- Neal, A.G. (1998) *National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe.
- Parkes, C. M. (1970). "Seeking" and "finding" a lost object: Evidence from recent studies of the reaction to bereavement. *Social Science & Medicine*, 4(2), 187–201. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/0037-7856\(70\)90115-0](https://doi.org/10.1016/0037-7856(70)90115-0).
- Πλάτων, Πολιτεία, μτφ. Ι.Γρυπάρης, retrieved from https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=130.

ΤΥΠΟΣ - ΠΟΛΥΜΕΣΑ

- Ant1 (2025) Το πρωινό, 28 Φεβρουαρίου, retrieved 22 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=tR-T4nnHHIM>.
- Babis Koulouras (2025), Μαρία Καρυστιανού: Στη Σύρο για την Ημέρα της Μητέρας, αφιερωμένη στις Μητέρες των Τεμπών, 17 Μαΐου, retrieved 19 Οκτωβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=tR-T4nnHHIM>.
- BBC NEWS (2015), Once train crash: Argentine ex-ministers jailed, 29 December, retrieved 9 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-35196316>.
- ep400pilot (2024), ΕΔΑΠΟ και συγγενείς θυμάτων Συνέντευξη Τύπου 26 Φεβρουαρίου, retrieved 1 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=hWwl1c7NQP0&t=6218s>.
- Eyes on Tempi (2025), Μαρία Λαζαρίδου – Επιζώσα. Βιώματα χωρίς Φίλτρο, 10 Οκτωβρίου, retrieved 20 Οκτωβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=Hs-GzzDKND0>.
- Guzmán, P. (2010), Nostalgia de la luz, retrieved 27 Νοεμβρίου 2025 from <https://cinobo.com/nostalgia-for-the-light>.
- Kontra Channel (2025), Τέμπη - Ευδοκία Τσαγκλή: Η μαζική συγκέντρωση στο Σύνταγμα ήταν μόνο η αρχή, 31 Ιανουαρίου, retrieved 15 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=pJgorPaVyig&t=26s>.
- NEWS247gr 18/2/2025 Οικογένεια Πλακιά: "Αυτό το γιατί θα μας συνοδεύει μέχρι το τέλος της ζωής μας", 18 Φεβρουαρίου, retrieved 15 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=tzFiXduG0nw&t=75s>.
- newsbomb.gr (2025), Τέμπη: Επιζώντες - Ο Κύκλος Της Μνήμης, 26 Φεβρουαρίου, retrieved 18 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=LKNCFQKETtQ&t=507s>.
- OPEN (2024), Τέμπη: Η μητέρα της αδικοχαμένης Ιφιγένειας στο Επί Τόπου. 24 Φεβρουαρίου, retrieved 14 Νοεμβρίου 2025 from https://www.youtube.com/watch?v=uho92bsJ_v4&t=396s.
- ORT TELEVISION (2025), Τραγωδία Τεμπών: "Καίει" τον ανακριτή η Νάσια Κουτσούμπα, κόρη του μηχανοδηγού, 26 Φεβρουαρίου, retrieved 25 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=A4Kwf5CYqjQ&t=24s>.
- Panayiotis Demopoulos (2023), Τραγωδία στα Τέμπη - Μια χαρούμενη κηδεία, 22 Νοεμβρίου, retrieved 1 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=l2yaB32cD8c&t=3s>.
- Psil (2025), Τέμπη: Η φωνή μιας φίλης που έμεινε πίσω, 2 Φεβρουαρίου retrieved 10 Νοεμβρίου 2025 from https://www.youtube.com/watch?v=38QOBLdOp_E.

StarTVGreece (2024), Τέμπε: Συγκλόνισε η φωτογραφία του στο διαδίκτυο με τον γιο του - Μιλά ο Ν. Ζήσης που σώθηκε, 23 Φεβρουαρίου 2024, retrieved 3 Νοεμβρίου 2025 from <https://www.youtube.com/watch?v=5paXvpj4I4U&t=7s>.

Ανδρουλιδάκης, Α. (2025), Τέμπε: Από το Τραύμα στη Νέα Μεταπολίτευση, militaire.gr, 10 Σεπτεμβρίου, retrieved 19 Οκτωβρίου 2025 from <https://www.militaire.gr/tempi-apo-to-traumasti-nea-metapoliteysi-antonis-androylidakis/>.

Γκανά, Μ. (2025), Το βότσαλο του πένθους, Το Βήμα, 23 Νοεμβρίου.

Διακήρυξη της Μυτιλήνης (2018) retrieved 15 Νοεμβρίου 2025 from https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/Yiothetisi%20Diakryxis%20tis%20Mytilinis%207.2.2019.pdf.

Η Αυγή (2025), Τέμπε - Γεράσιμος / «Δύο χρόνια τώρα κι ακόμα ανασαίνει» – Συγκλονίζει η μητέρα του επιζώντα, 24 Φεβρουαρίου (χ.ο.σ.).

Καραθάνου, Β. (2023), Οι ψυχοκοινωνικές διαστάσεις του συλλογικού τραύματος, 24 Απριλίου, retrieved 2 Νοεμβρίου 2025 from https://www.ergonomia.gr/el/syllogiko_trauma.

Τριανταφύλλου, Δ. (2023), Γιατί η τραγωδία στα Τέμπε μάς αγγίζει όλους, Η Καθημερινή 8 Μαρτίου.

Πίνακας 1

Απόπειρα να (ανα)συγκροτήσω ένα Νόημα

Ταλάντωση ανάμεσα σε:

Συναισθήματα	Σκέψεις
Φόρτιση	Διανοητική επεξεργασία
Συλλαμβάνω μια πτυχή του ζητήματος	Ξεπηδούν αμέτρητες άλλες πτυχές
Ικανοποίηση	Ματαίωση
Προβληματισμός	Φόβος
Είναι υπερβολικά δύσκολο	Θα αφανιστώ